

УДК [930.2:329.73ОУН](477.42)“1941/1943”

Андрій СУХИХ

ПОВСТАНСЬКО-ПІДПІЛЬНИЙ РУХ НА НОВОГРАД-ВОЛИНЩИНІ (1941–1943)

Висвітлено діяльність похідних груп ОУН на Новоград-Волинщині у 1941 р. Подані відомості про функціонування Городницької, Ярунської, Звягельської районних управ. Проаналізовано результати повстанських рейдів у 1943 р. Оцінено діяльність військового району “Пекло”. Описано протиборство повстанців із радянськими партизанами та німецькими окупантами на Новоград-Волинщині.

Ключові слова: похідні групи, ОУН, УПА, повстанці, рейд, район “Пекло”, Новоград-Волинщина.

Вагомий внесок в об’єктивне вивчення національно-визвольного руху під час Другої світової війни на теренах України зробили: Я. Антонюк, Г. Биструхін, Д. Веденєєв, О. Гогун, В. Жилюк, А. Кентій, Ю. Киричук, О. Лисенко, М. Нагірняк, І. Патриляк, Т. Ремарчук, А. Русначенко, В. Сергійчук, В. Трофимович, Ю. Шаповал та інші дослідники.

Грунтуючись на архівних та опублікованих документах і матеріалах, автор намагається простежити поступ під час німецько-радянської війни повстанського підпілля на Новоград-Волинщині (Новоград-Волинський р-н утворений 1958 р., а до того в його межах існували Городницький та Ярунський р-ни).

15 серпня 1941 р. для створення української адміністрації до Житомирщини прибула похідна група ОУН(б) на чолі з І. Луцюком¹. Мешканці краю до діяльності бандерівських активістів ставилися прихильно, хоча часто в документах похідних груп відзначаються пасивність і страх населення, зневіра в можливість побудувати незалежну державу². Діючи у складних умовах окупації, похідні групи здійснили значну пропагандистську та організаційну роботу: в Житомирі були створені обласна та міська управи, а в районах – районна та сільські. У другій половині серпня тут працювало сім районних управ: Коростишівська, Попільнянська, Андрушівська, Троянівська, Чуднівська, Мархвелівська, Житомирська³. На терені Новоград-Волинщини було створено три районні управи: Ярунська, Городницька, Звягельська (Новоград-Волинська). Останню очолив Володимир Фрайт (тоді мав псевдо “Батько”), який виконував обов’язки провідника Звягельської

¹ Сергійчук В. Український здви́г: Волинь (1939–1955 рр.). / В. Сергійчук. – Київ: Українська видавнича спілка, 2005. – С. 80.

² Українське державотворення. Акт 30 червня 1941: зб. док. / [під заг. ред. Я. Дашкевича, В. Кук]. – Львів; Київ: Літературна агенція “Піраміда”, 2001. – С. 223.

³ Перемога (Житомир). – 1941. – 9 жовтня.

округи ОУН⁴. У Звягельській управі також працювали М. Шеремет (заступник), П. Тимчук (покинув управління через хворобу), М. Цьона, П. Бридкевич, Ф. Багинюк, Т. Шурма, Ф. Романчук, О. Олісник, М. Марчишин, М. Войтович, О. Дідух, П. Хома⁵. Під керівництвом В. Фрайта почалася серйозна адміністративна та пропагандистська робота. Особливий акцент робився на школярів та вчителів. Саме тому був розроблений план організації в районному центрі гімназії гуманітарного типу та по селах – десятирічки і семирічки⁶. Гімназію відкрили у другій половині серпня 1941 р.⁷. Великий внесок у розвиток шкільництва зробив обласний відділ народної освіти, який розробив нову систему навчання, а також плани і програми для неї⁸. У Звягелі із приходом націоналістів почала функціонувати газета “Звягельське слово” (деякі дослідники помилково називають її “Звягельські вісті”) та місцеве радіо, підзвітні місцевому гебітскомісаріату⁹. Головним редактором газети була Т. Тоцька¹⁰. Цікаво, що працівники редакції отримували як на воєнний час неабияку зарплату. Наприклад, редактор – 416 крб¹¹.

Іншою сферою діяльності Звягельського районного управління була відбудова зруйнованих підприємств. На початку серпня в районі працювали всі млини, а в самому Звягелі почав діяти маслозавод та пивзавод, шкіркомбінат, нафтобаза¹².

Дивним для нас залишається те, що с. Плетянка підпорядковувалося Довбишському районному управлінню, хоча перебувало в декількох кілометрах від м. Звягель. Місцевим представником від ОУН(б) був Прокопчук¹³.

На півночі Новоград-Волинщини була створена Городницька управа, яку очолював Іван Грунтас, його замісником був Володимир Лопатюк. До його складу входили: Л. Бадівський, П. Хома, Г. Ревука, С. Гнатенко, В. Решетило, Я. Герус, М. Гумек, П. Гайко, В. Герус, І. Гура (або ж Цюра), Войтович, Н. Самошейко¹⁴. Збереглися лише два звіти цієї управи. В одному з них описується організація української влади на Звягельщині¹⁵. У звіті від 31 липня 1941 р. повідомлялося про створення районної міліції, комендантом якої був В. Лопатюк¹⁶.

Зважаючи на недостатню кількість архівних матеріалів, ми не можемо зробити повноцінний висновок щодо діяльності Городницької управи.

⁴ Мороз В. Володимир Фрайт – “Владан”, “Жар”, “Карб” / В. Мороз // Шлях перемоги. – № 17 (2862). – 2009. – 29 квітня.

⁵ Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – Ф. Р-1151. – Оп. 1. – Од. зб. 2. – Арк. 34.

⁶ Гльницький В. Володимир Фрайт – провідник Дрогобицького окружного проводу ОУН / В. Гльницький // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. – Острог, 2010. – Вип. 16. – С. 180.

⁷ Українське слово (Житомир). – 1941. – 21 серпня.

⁸ Жилюк В. Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині 1941–1955 рр.: монографія. / В. Жилюк. – Рівне: Волинські береги, 2008. – С. 49.

⁹ Загрийвий Ю. Так гартувалася перемога / Ю. Загрийвий // Лесин Край. – 1994. – 21 вересня.

¹⁰ ДАЖО. – Ф. Р-1162. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 42.

¹¹ Там само. – Спр. 2. – Арк. 61.

¹² Жилюк В. Назв. праця. – С. 49.

¹³ ДАЖО. – Ф.-1151. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 23.

¹⁴ Жилюк В. Назв. праця. – С. 48.

¹⁵ Звіт одного з похідних роїв про організацію української влади на Звягельщині // Сергійчук В. Український здвиг: Волинь... – С. 77–78.

¹⁶ ДАЖО. – Ф. Р-1151. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 81.

Учасник Похідної групи ОУН(б) “Північ” Павло Палюшинський (“Мирон”, “Старий”) очолив Ярунську управу¹⁷. До Ярунського районного управління, крім останнього, увійшли М. Мартинюк, С. Кузьмін, І. Онишкевич, а також два націоналісти з Холма – “Медвідь” та В. Кичук¹⁸. С. Кузьмін писав: “Всюди, куди б ми не приходили, від імені Тимчасової управи, яка повстала у Львові 30 червня 1941 року, проголошували незалежність України, організовували адміністрацію, у першу чергу поліцію і шкільництво”. Також він згадував про просвітницьку діяльність: “У Ярунському районі ми організували вчительський курс з участю 72-х учителів. Інспектором був М. Марценюк, родом з Сокальщини. Історію України, літературу викладали галичани, решту предметів – місцеві. З того курсу ми розвели організаційну мережу на весь район”¹⁹.

Улітку 1941 р. Ярунська районна управа повідомляла про створення семирічки: “Культурно-освітній відділ районного управління просить довести до відома українську молодь про таке. В Яруні відкривається гімназія (середня школа), навчання в якій буде безкоштовним. Умови прийняття до гімназії такі: до першого класу приймаються ті, хто закінчив 4-й клас початкової або середньої школи; до сьомого приймаються ті, хто закінчив 10-й клас середньої школи”²⁰.

Згідно з наказом Ярунського районного управління від 18 липня 1941 р.²¹ відбувалися зібрання мешканців сіл, на яких повідомлялося про зміну влади та нову організацію громадського управління. Зазвичай, порядок зборів був таким: 1) читка відозви “До Українського народу”; 2) обрання членів сільради; 3) обрання сільської міліції. У відозві зазначалося, що “загальні збори зобов’язані допомогти ОУН у налагодженні порядку на селі”²².

Того ж дня місцеву владу організували жителі с. Хижівка (Хижавка)²³, Юрківщина²⁴, Вірівка²⁵. 20 липня 1941 р. влада була організована в с. Дідовичі²⁶, Груд²⁷, Жолобне²⁸. 21 липня сільські ради з’явилися в с. Закриниччя²⁹, Гірки (Гурки)³⁰, Майстрова Воля³¹. Наступного дня мешканці с. Карпилівка обрали сільраду³²; 23 липня

¹⁷ Сокальщина. Книга пам’яті України 1914–1990 / [ред. кол.: І. Бережницький, О. Солодяк та ін.]. – Львів: Край, 2010. – С. 171.

¹⁸ ДАЖО. – Ф. Р-1151. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 14.

¹⁹ Кузьмін С. Моє життя та боротьба. Розповідь-спогад автора [Електронний ресурс] / С. Кузьмін. – Режим доступу: http://novaskvaryava.hmarka.net/Book_stepan_kyzmun.html.

²⁰ Дідух В. Ярунщина з середини 16 до середини 20 ст. / В. Дідух. – Тернопіль: Медобори, 2011. – С. 129.

²¹ ДАЖО. – Ф.р-1293. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 17.

²² Там само. – Арк. 14.

²³ Там само. – Арк. 4 та зв.

²⁴ Там само. – Арк. 10.

²⁵ Там само. – Арк. 17.

²⁶ Там само. – Арк. 15 та зв.

²⁷ Там само. – Арк. 9 та зв.

²⁸ Там само. – Арк. 14 та зв.

²⁹ Там само. – Арк. 12 та зв.

³⁰ Там само. – Од.зб. 1. – Арк. 12 та зв.

³¹ Там само. – Од.зб. 1. – Арк. 23 та зв.

³² Там само. – Од.зб. 1. – Арк. 21 та зв.

1941 р. обрано голів сільрад с. Дуплинки³³ та Колоніє-Красилівка³⁴. Загальні збори с. Великі Молодьків³⁵, Курмань³⁶ відбулися 24 липня 1941 р., де селяни домовилися про формування сільради. Влада в с. Кіровка була організована 31 липня 1941 р.³⁷. Так, протягом другої половини липня 1941 р. під керівництвом Ярунського проводу ОУН(б) сформувалися місцеві органи влади в більшості сіл зазначеного терену.

Період відносно вільної діяльності адміністративних структур на Новоград-Волинщині був на зламі липня–серпня 1941 р. Коли ж стало очевидно, що ОУН(б) не відмовляється від оголошеної незалежності, німецькі військові чиновники зробили спробу формувати місцеві органи української адміністрації без участі бандерівців як політично заангажованих осіб³⁸. Це стали відзначати у своїх звітах члени похідних груп. У звіті за 27 липня керівництво Північної похідної групи вказувало: «відношення німців є абсолютно вороже проти того, щоб на теренах східних і осередніх діяли в якийсь спосіб члени організації. Це виявляється і в тому, що вони відразу шукають контакту із місцевими і стараються – даючи їм інструкції, як вести поодинокі діла управління і інспірують їх у тому напрямі, щоби усувати назначених спочатку наших людей»³⁹.

5 серпня 1941 р. командування німецької 17-ї армії видало наказ про затримання всіх «українських політичних агітаторів», а особливо «мандрівних пропагандистів» із «Групи Бандери». Відповідно до наказу, членів похідних груп ОУН(б) на схід від Збруча мали затримувати і передавати військовій розвідці для майбутньої відправки в Галичину⁴⁰. Учасник похідної групи ОУН(б) у Звягелі Микола Мартинюк писав: «Здається, під кінець липня чи на початку серпня 1941 р. німецька влада провела у Звягелі масові арешти. Усіх їх [тобто бандерівців – А. С.] посадили у вантажні авта і повезли в напрямі Корця–Рівного–Львова. Заарештовано тоді також коменданта станиці Клиновича (місцевий), Войтовича і ще двох членів Похідних Груп. Усіх їх планували розстріляти разом із кількома сотнями жидів. Усіх їх привели на призначене місце і розпочали розстрілювання»⁴¹. Члени Ярунського районного управління С. Кузьмин і М. Мартинюк були арештовані і запроторені до Звягельської в'язниці⁴².

Під проводом націоналістів на Новоград-Волинщині створювалися загони української допоміжної поліції, які були майже в кожному селі. Поліція виконувала розпорядження керівників обласних і районних управлінь; у поліції була введена дисципліна (відповідна військовій); у селах на 10 дворів призначався вартовий, який підпорядковувався соцькому сільському старості, а також інспекторові районної та

³³ ДАЖО. – Ф. Р-1293. – Оп. 1. – Од.зб. 1. – Арк. 18 та зв.

³⁴ Там само. – Арк. 2 та зв.

³⁵ Там само. – Арк. 22 та зв.

³⁶ Там само. – Арк. 28 та зв.

³⁷ Там само. – Арк. 31 та зв.

³⁸ *Патриляк І.* «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.): монографія / І. Патриляк. – Львів: Часопис, 2012. – С. 133.

³⁹ Відновлення української держави в 1941 році. Нові документи й матеріали // [упоряд. В. Сергійчук]. – Київ: Українська Видавнича спілка, 2001. – С. 132–133.

⁴⁰ ОУН в 1941 році. Документи: в 2-х ч. / [упоряд.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук; відп. ред. С. Кульчицький.]. – Київ, 2006. – Ч. 2. – С. 423.

⁴¹ *Мартинюк М.* Спогади з підпілля / М. Мартинюк. – Лондон: УВС, 2000. – С. 13–14.

⁴² *Дідух В.* Назв. праця. – С. 134.

обласної поліції⁴³. У зв'язку з утворенням загонів поліції комендант поліції Море Звягельської міської управи оголосив про набір осіб віком від 18 до 40 років⁴⁴. Передбачалася оплата: одружені поліцаї отримували 1 марку 70 рейхсфенігів, неодружені – 1 марку. Відзначалося, що всі особи, які вступають у поліцію, перебуватимуть на державному утриманні⁴⁵. У Звягелі українська допоміжна поліція перебувала у приміщенні колишньої “Дієтичної ідальні”⁴⁶.

Мельниківській провід ОУН був представлений у Звягелі трьома військовими формуваннями. Це сотня І. Галеми під назвою “Північна похідна колона”. Формуванням поліційних дільниць та каральними діями займався “Український легіон самооборони” М. Солтиса (“Черкес”). Окрема абверкоманда 37805 І. Голуба також мала філіал у Звягелі. Як підрозділ німецької військової розвідки, він впроваджував свою агентуру в лави радянських партизанів та підпільників⁴⁷. За короткий час широко розбудована військова організація під керівництвом І. Голуба охопила кілька сотень осіб. Його представником у Звягелі був сотник Дмитро Дмитренко – комендант українського охоронного батальйону № 115⁴⁸. Зрештою, місцеві охоронні підрозділи групи армії “Південь” стали позначатись криптонімом “гіва” (Hiwa, від Hilfswachmannschaft – допоміжна охорона)⁴⁹.

Отже, з початку німецької окупації на Новоград-Волинщині за допомогою похідних груп ОУН(б) утворилися три районні управління: Звягельське, Ярунське, Городницьке. У діяльності бандерівських емісарів на Новоград-Волинщині протягом липня–серпня 1941 р. можна виділити п'ять головних напрямів: формування організаційних структур, розбудова українських місцевих органів влади, регламентація життя в умовах окупації, відродження шкільництва, створення підрозділів української допоміжної поліції. Фактично, це разом із роботою місцевих органів показало приклад українського державотворення. Це дозволило учасникам похідних груп, переважно вихідцям із Західної України, заручитися підтримкою частини місцевого населення, яке залучалося до адміністративної і громадської роботи. Проте відносно вільна діяльність зазначених адміністративних структур на Новоград-Волинщині протривала неповних 20 днів і була безжально розчавлена німецьким окупаційним режимом.

На початку 1942 р. на Наддніпрянщині було закріплено організаційну структуру з двома центрами ОУН – крайовими проводами: Осередньо-Східних (Центральних) українських земель (ОСУЗ) у м. Києві, який очолив Д. Мирон (“Орлик”), та Південно-Східних українських земель (ПСУЗ) на чолі з В. Куком (“Леміш”). До першого ввійшла Житомирщина⁵⁰.

⁴³ ДАЖО. – Ф. П-1376. – Оп. 1. – Од. зб. 1а. – Арк. 4.

⁴⁴ ДАЖО. – Ф. Р-1440. – Оп. 1. – Од. зб. 1. – Арк. 169.

⁴⁵ Там само. – Арк. 98.

⁴⁶ *Загрий Ю.* Назв. праця // Ю. Загрий // Лесин Край. – 1994. – 21 вересня.

⁴⁷ Житомирщина: Історичний нарис: навч. посібник. / [А. Войтенко, О. Івашенко, О. Кузьмін та ін.]. – Житомир: Полісся, 2003. – С. 173.

⁴⁸ *Філоненко П.* Зброяна боротьба на Волині (Спогади учасника) / П. Філоненко. – Вінніпег; Манчестер: Накладом Волинського Видавничого Фонду, 1958. – С. 43–44.

⁴⁹ *Дерейко І.* Місцеві формування німецької армії та поліції у Райхскомісаріаті “Україна” (1941–1944 роки). / І. Дерейко. – Київ, 2012. – С. 30.

⁵⁰ *Щур Ю.* Діяльність ОУН на Наддніпрянщині (1942–1943 рр.) / Ю. Щур // Український визвольний рух / [ред. кол.: В. В'ятрович, М. Гавришко, Я. Дашкевич, Р. Забілий (від. ред.) та ін.]. – Львів, 2008. – Зб. 12. – С. 51.

Відомі свідчення, що осередки бандерівської ОУН у 1942 р. діяли на Новоград-Волинщині, проте нам не відомо, хто тоді тут керував. Вдалося віднайти лише один псевдонім – “Лис”⁵¹.

Наприкінці літа 1943 р. на території Північно-Західні Українські землі (ПЗУЗ) до новоствореного північно-західного генерального округу (ГО) увійшли чотири оперативно-територіальні угруповання – військові округи (ВО), один з яких “Тютюнник” охоплював Житомирщину та західні райони Київщини. Керівництво зазначеним ВО здійснював командир “Верещака” (Ф. Воровець). Йому підпорядковувався штаб УПА на чолі з комендантом. Останній керував всією організаційною роботою запілля, що було створено на основі раніше діючої мережі ОУН⁵². Обов’язки шефа військового штабу були покладені на “Очеретенка” (Петра Гудзоватого), а політичного – на “Орла” або “Бистрого” (Петра Степаненка)⁵³. На території ВО “Тютюнник”, зокрема, створений Звягельський військовий надрайон (ВН), або округа, який існував протягом осені–зими 1943 р.⁵⁴

Основною військово-пропагандистською формою діяльності УПА в перші післявоєнні роки на Новоград-Волинщині був рейд. Його перевага полягала у використанні найважливішого елемента партизанської війни – постійного руху. Рейдуючі відділи ускладнювали виконання оперативних планів гітлерівським підрозділам, створюючи враження присутності націоналістичних сил у багатьох районах Житомирщини. Крім того, рейд слугував засобом деконцентрації відділів УПА під час проведення операцій проти повстансько-підпільного руху. Він мав політичні та практичні передумови. По-перше, необхідно було популяризувати ідеї боротьби за самостійність України; по-друге, рейдуючі групи повинні були допомогти місцевим відділам у боротьбі проти окупаційного терору; по-третє, провести розвідку на неохоплених повстанською армією теренах.

Зі спогадів Петренка, перший рейд на Житомирщині “силою однієї сотні на чолі з Верещакою” відбувся наприкінці 1942 – на початку 1943 р. Правда, він не уточнив, якою саме територією рейдувала ця сотня⁵⁵.

На початку березня 1943 р. окупанти зафіксували поширення повстанського руху на південь від автомобільної траси Рівне–Житомир і систематичні напади на німецькі господарчі об’єкти та склади на території між Рівним та Новоград-Волинським, що, на думку гітлерівців, свідчило про “створення запасів”⁵⁶.

Зрештою, німецькі урядовці змушені були констатувати провал антиповстанських акцій навесні 1943 р. і документально засвідчили це у квітні того ж року. УПА контролювала всю сільську місцевість на південь від траси Новоград-Волинський–

⁵¹ Ковальчук І. Діяльність структур ОУН на території Житомирської та західних районів Київської областей у 1942 році / І. Ковальчук // Волинські історичні записки: зб. наук. праць / [ред. С. Мішук; ред. кол. Л. Баженов та ін.]. – Житомир: В-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 5. – С. 95.

⁵² Літопис УПА. Нова серія. – Київ; Торонто: Літопис УПА, 1999. – Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944. Документи і матеріали / [упоряд.: О. Вовк, І. Павленко]. – С. X.

⁵³ Там само. – С. XX.

⁵⁴ Там само. – С. XV.

⁵⁵ Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто; Львів: Торонто: В-во “Літопис УПА”, 1997. – Т. 27: Роман Петренко (“Юрко”, “Омелько”) За Україну, за її волю (Спогади) / [ред. Г. Петренко]. – С. 87.

⁵⁶ Патриляк І. Назв. праця. – С. 288.

Рівне–Ковель–Брест–Литовськ. На північ від неї її відділи вели запеклу боротьбу за контроль над територією з радянськими партизанами⁵⁷.

У квітні 1943 р. у лісі неподалік від с. Рудня Городницького р-ну німці напали на рейдуочу сотню “Гордієнка” (сотенний Г. Вротновський). Втративши одного бійця, повстанцям вдалося відбити напад і продовжити свій маршрут⁵⁸. Відомо, що згодом упівці мали бій з гітлерівцями на межі між Рівненщиною та Житомирщиною⁵⁹.

Не дивлячись на протидію “радянської партизанки”, перший відділ УПА, який очолив “Верещака”, вирушив у рейд на Схід 13 травня 1943 р. і проти ночі на 30 травня перетнув колишній польсько-радянський кордон на Новоград-Волинщині⁶⁰, дійшовши до чоповицьких і малинських лісів Житомирщини. За ним рушили на Схід ще два відділи. Крім того, 16 липня Український штаб партизанського руху (УШПР) надіслав командирам партизанських з’єднань на Волині–Поліссі радіограму, де попереджав, що з Волинської обл. через Березне і Корець (Рівненська обл.) у напрямку Житомирщини (тобто через Новоград-Волинський р-н) рухаються невеликі групи націоналістів із завданням створити свій провід у цьому регіоні⁶¹. У розвідувальному зведенні УШПР зазначалося, що 19 липня відділи повстанців під командуванням “Вовка” та “Верещаки” попрямували в район Житомира⁶². Очевидно, йшлося про рух другого та третього відділів загону “Верещаки”, які в цей час рейдували територією ВО “Тютюнник”, прямуючи на зустріч першому відділу.

29 липня три відділи зустрілися в Коростишівських лісах. Було вирішено, що одна частина об’єданого загону розосередиться на місцевих теренах, а інша – вирушить вверх по течії р. Тетерів у новий рейд, із подальшим відходом у північно-західний регіон України. Остання рухалася територією Ємільчинського та Городницького [входив до ВО “Заграва” – А. С.] р-нів Житомирської обл. На своєму шляху вона провела кілька невеликих боїв із радянськими партизанами, зокрема поблизу с. Катеринівка⁶³ Ємільчинського р-ну і с. Красилівка Ярунського р-ну⁶⁴.

Документи українських повстанців, які дійшли до нас, позитивно оцінюють значення цього рейду територією Житомирської обл. Зокрема в одному з них – “Про рейд відділів на Схід”, датованому 30 вересням 1943 р., читаємо: “Перший рейд відділів УПА на Схід, що розпочався при кінці травня і тривав до половини літа 1943 р. зробив величезний вплив на зріст політичної та державницької думки серед українців Сходу. Скріпив у них віру у власні сили та став початком творення

⁵⁷ Патриляк І. Назв. праця. – С. 297.

⁵⁸ Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів. Хронологія подій / О. Денищук. – Рівне: ППДМ, 2008. – Т. 2: Галичина та Східна Україна. – С. 148.

⁵⁹ Там само. – С. 149.

⁶⁰ Патриляк І. Назв. праця. – С. 314.

⁶¹ Кентій А. Збройний чин українських націоналістів 1920–1952. Історико-архівні нариси / А. Кентій. – Київ: ДЦЗД НАФ України, 2008. – Т. 2: Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів 1942–1956. – С. 108.

⁶² Сергійчук В. ОУН–УПА в роки війни. Нові документи і матеріали / В. Сергійчук. – Київ: Дніпро, 1996. – С. 89.

⁶³ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2 ... – С. 640–642.

⁶⁴ ДАЖО. – Ф. П.-1376. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 63.

Української Збройної Сили на Сході, чим відкрив нові шляхи боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу”⁶⁵.

Радянські партизани з тривогою рапортували до УШПР про бандерівських емісарів. Наприклад, у розвідзведенні Тернопільського партизанського з’єднання (командир І. Шитов) від 6 червня 1943 р. зазначалося, що в 20-х числах травня загін упівців розібрав залізничну лінію Новоград-Волинський–Шепетівка довжиною 4 км⁶⁶. Про повстанські рейди на Схід від 20 червня 1943 р. із занепокоєнням повідомляла розвідка Сумського партизанського з’єднання: “12 червня в районі Рокитне із західної околиці пересувався добре озброєний загін бандерівців в кількості до 400 осіб, командир загону Шпак. Загін рухається в Житомирську (тобто через Новоград-Волинщину) та Київську області розповсюджувати свій вплив. Часто маскується під червоних партизанів”⁶⁷. Також командування партизанського з’єднання ім. Жукова відзначало, що 28 липня 1943 р. с. Черниця (Барвинівка з 1960 р.) покинула сотня УПА⁶⁸, а 29 липня 1943 р. наголошувало, що північно-західніше м. Новоград-Волинського перебуває п’ять загонів бойовиків чисельністю 100-150 бійців, що “проводили роботу” серед місцевого населення, агітуючи молодь вступати в лави УПА⁶⁹.

30 червня того ж року декілька повстанських відділів перетнули старий радянсько-польський кордон із метою провести пропагандистські рейди територією Житомирщини і відсвяткувати на центральноукраїнських територіях другу річницю львівського самостійницького акту⁷⁰.

Відділ під проводом “Гордієнка” (М. Хардія) із ВО “Богун” (охоплювала південну частину Рівненської обл. та Кременеччину), який тимчасово діяв у складі групи “Тютюнник”, 17 липня біля с. Жолобне Ярунського р-ну розгромив загін гітлерівців, які втратили, за деякими даними, 45 солдатів. Серед упівців загинуло троє вояків⁷¹. Згодом підрозділ “Гордієнка” мав бій з окупантами у с. Шведські Буди⁷² та Янушполе⁷³.

Улітку 1943 р. сотня “Лева” (сотенний І. Білан) зав’язала бій з окупантами в с. Суховоля, які їхали з Корця до Житомира. Під час перестрілки були спалені воровжі автомашини, жертв серед повстанців не було⁷⁴.

Під час рейду до с. Велика Рача Малинського р-ну відділ упівців на чолі з “Левом” (І. Ленъ) протягом 28–30 серпня 1943 р. мав дві сутички з радянськими

⁶⁵ Цит. за : Ковальчук І. До питання про діяльність рейдуючих і місцевих боївків УПА на території Житомирської області в 1943 році / І. Ковальчук // Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги). Матеріали міжнародної наукової конференції / [відп. ред.: Л. Легасова]. – Київ, [б.в.], 2011. – С. 582.

⁶⁶ Сергійчук В. ОУН–УПА в роки війни... – С. 76.

⁶⁷ Літопис УПА. Нова серія. – Київ; Торонто: В-во “Літопис УПА”, 2002. – Т. 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. 1943–1959. Книга перша: 1943–1945 / [ред. кол.: П. Сохань, П. Потічний та ін.]. – С. 84.

⁶⁸ Сергійчук В. Український здвиг: Волинь ... – С. 171.

⁶⁹ Сергійчук В. ОУН – УПА в роки війни ... – С. 92.

⁷⁰ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2 ... – С. 343.

⁷¹ Там само. – С. 642.

⁷² Денищук О. Назв. праця. – С. 151.

⁷³ Шанковський Л. Історія УПА. – Вінніпег: [б. в.], 1953. – С. 48.

⁷⁴ Денищук О. Назв. праця. – С. 159.

партизанами в Курчицькому лісі та с. Дубники, а також бій із гітлерівцями в с. Микулинці⁷⁵.

Підсумовуючи основні результати рейдів весни–літа 1943 р. на Житомирщину, повстанське командування відзначало: «рейд відділів УПА на Схід скріпив збройною силою ту працю, яку провела ОУН на східних областях за останні два роки, дав до неї реальний підклад і накреслив нові шляхи боротьби, а саме боротьби збройної. Населення східних земель дуже радо зустрічало відділи УПА, а зокрема старша інтелігенція та селянство. Коли бачили українське військо, в їх очах появлялись сльози радості і віра у Воскресіння України. Були випадки, коли старші селяни виходили на зустріч з іконами і благословенням повстанців на святе діло. З приходом українських повстанців молодь перестала орієнтуватись на большевицьку силу, бо побачила свою – українську»⁷⁶.

У вересні 1943 р. відділ повстанців, проходячи через с. Кам'янка, мав три бої: 1) при вході в село з «червоною бандою»⁷⁷; 2) із двома диверсійними групами радянських партизан із загону ім. Хрущова та «За Батьківщину» (входили до з'єднання кам'янець-подільських партизан на чолі з С. Олексенком), внаслідок якого врятувався лише один поранений «червоний»⁷⁸; 3) (або з німцями, або ж із радянськими партизанами) для бойовиків закінчився невдало, оскільки вони втратили близько 10 бійців⁷⁹.

Скориставшись із того, що радянські війська після контрнаступу Вермахту змушені були покинути Житомир і зайняті ними території області, а німецькі – вже були не в змозі відновити свій попередній контроль над цими землями, Головна команда (ГК) УПА вирішила провести масштабний рейд на Житомирщину⁸⁰. Так, восени 1943 р. через Городницький р-н рейдував підрозділ під командуванням сотника УПА «Романа» (В. Кудра)⁸¹.

23 жовтня 1943 р. відділ «Великана» (М. Кондрась), виснажений нічним маршем, дійшов до шосе Проскурів–Новоград-Волинський. Тут він зустрів чотири автомашини з німецькими військовиками. Гітлерівці намагалися зупинити рейд бойовиків, однак зробити це їм не вдалося⁸².

Командир Тернопільського партизанського з'єднання ім. Хрущова І. Шитов повідомляв УШПР, що 31 жовтня підрозділ упівців чисельністю 300 осіб увійшов із боєм у с. Малу Грабницю (Мала Горбаша), підпаливши село, зник, форсувавши р. Случ. Крім того, зазначалося, що повстанці мали сутички з гітлерівцями в с. Катеринівка та Симоновичі (Симони)⁸³.

⁷⁵ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2 ... – С. 648.

⁷⁶ Там само. – Т. 2. – С. 647.

⁷⁷ Там само. – Т. 2. – С. 645.

⁷⁸ ОУН і УПА в 1943 році: Документи / [упоряд.: О. Веселова, В. Дзюбак, М. Дубник, В. Сергійчук; відп. ред. С. Кульчицький]. – Київ, 2008. – С. 199.

⁷⁹ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2 ... – С. 645.

⁸⁰ Ковальчук І. Назв. праця / І. Ковальчук // Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги). Матеріали міжнародної наукової конференції / [відп. ред.: Л. Легасова]. – Київ, [б.в.], 2011. – С. 585.

⁸¹ Жилюк В. Назв. праця. – С. 117.

⁸² Марчук І. Гурби: квітень 1944-го / І. Марчук, О. Тищенко. – Рівне: видавець Олег Зень, 2005. – С. 98.

⁸³ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 4 ... – С. 109.

Аналізуючи тенденцію просування УПА на Схід, працівники радянських спецслужб констатували: “Останнім часом націоналісти намагаються перейти у Східну Україну, особливо по дорозі на Житомир. Посилають великі каральні загони. Завдання – зліквідувати партизанів”⁸⁴. Більшовицькі розвідники повідомляли, що повстанці, сконцентровані в районі Корця і Березного, дрібними групами просочуються в ліси Житомирщини⁸⁵.

Незважаючи на те, що керівництво УПА оптимістично оцінювало підсумки перших рейдів на центральноукраїнські землі, ці акції показали, що завоювати довіру й підтримку місцевого населення буде дуже важко. Зокрема в одному зі звітів зауважено, що “загально люди звали нас бандерівцями, менше повстанцями, але ніколи партизанами”. А саме з останніми в їхній свідомості асоціювалася боротьба з окупантами⁸⁶.

Так, Новоград-Волинщина стала одним з об’єктів повстанських рейдів, здійснених на схід від Рівненщини. Часте перебування в зазначеному терені дало можливість бандерівцям охарактеризувати його суспільно-політичне становище так: “Національна свідомість населення невисока. Інтернаціональні молитви ще держаться в людських головах, хоч кожний ніби каже, що він українець, а не руський. Незнання власної історії впливає на незрозуміння проблеми України та Москви та виникнення думки, що Україна, без Москви існувати не може”. Тим не менш, автор документа зауважував: “Нашу пропаганду населення приймає досить гарно. Кожен знає вже про УПА, про те, що боротьба ведеться за УССД [Українська Самостійна Соборна Держава – А. С.]. Велика частина нам співчуває, але через заляканість того не виявляє. Кожна акція УПА швидко розходиться серед населення. Зокрема гарно висловлюється про те, що УПА не грабує населення та їх не чіпає”. Також повстанець характеризував “червону партизанку” на Новоград-Волинщині: “Весною [1943 р.] комуністична пропаганда мала більший вплив як зараз. Сьогодні люди в них зневірилися, бо червоні партизани сильно грабують населення і це впливає на відворот прихильності в сторону УПА”⁸⁷.

Починаючи з осені 1943 р., діяльність націоналістичних формувань на Новоград-Волинщині набрала організованішої форми – було створено військовий район “Пекло”. У жовтневому звіті окружної політичної референтури запілля ВО групи “Заграва” вказано, що він входив до надрайону “Долина”⁸⁸. Передбачалося, що в майбутньому буде створено надрайон на базі району “Пекло”, тому у звітах його потрібно подавати окремо, адже на нього звертали особливу увагу⁸⁹. У посвідченні командири надрайону “Долина” від 10 жовтня дозволено формувати боївку чисельністю

⁸⁴ *Сергійчук В.* Український здвиг: Наддніпрянщина (1939–1955 рр.) / В. Сергійчук. – Київ, Українська видавнича спілка, 2005. – С. 272.

⁸⁵ *Сергійчук В.* Український здвиг: Волинь ... – С. 161.

⁸⁶ *Щур Ю.* Назв. праця / Ю. Щур // Український визвольний рух / [ред. кол.: В. В’ятрович, М. Гавришко, Я. Дашкевич, Р. Забілий (від. ред.) та ін.]. – Львів, 2008. – Зб. 12. – С. 69.

⁸⁷ Цит. за: Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади / [ред. кол.: Я. Ісаєвич, М. Литвин, В. Расевич, Б. Пікулин]. – Львів, 2003. – С. 457.

⁸⁸ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2 ... – С. 265.

⁸⁹ Літопис УПА. Нова серія. – Київ; Торонто: Літопис УПА, 2007. – Т. 11: Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО “Заграва”, “Турів”, “Богун” (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). Документи / [ред. рада: П. Сохань, П. Потічний та ін.]. – С. 262.

до 100-200 осіб командирові району “Пекло” “Генералову”⁹⁰. Посвідчення – це вид документації, який засвідчував особу працівника відповідної ланки організаційної мережі або наділяв особу, якій був адресований, певними повноваженнями⁹¹. Відповідно, ним було наділено “Генералова”. Наказ командира надрайону “Долина” від 21 жовтня зобов’язував командира району “Скеля” передати в розпорядження району “Пекло” такі села: Франкнопіль, Більчаки, Устя, Дерманка, Маринін⁹².

Упівці в районі “Пекло” організовували вишколи. Так, була набрана “вишкільна трійка”, тобто група учнів – 10 осіб, яких навчали політико-ідеологічним засадам. Термін вишколу сягав 64 години, протягом якого вивчали такі дисципліни: історія України (18 год.), географія (9 год.), політичний вишкіл (19 год.), ідеологічний вишкіл (18 год.), військова підготовка (поза програмою)⁹³. Також навчали політичній пропаганді, на яку було прийнято групу з 11 осіб, навчання тривало 40 годин⁹⁴.

Однак повноцінної адміністрації не було створено, адже район не виконував покладених на нього функцій: збір теплого одягу для УПА, створення транспортних зв’язків з іншими районами, забезпечення матеріально шкільництва⁹⁵. Унаслідок того, що тут було багато “червоних”, роботи з юнацтвом не проводили⁹⁶.

Відтак, починаючи з серпня–вересня, район “Пекло” почав діяти. Ми вважаємо, що цей упівський провід мав ще один криптонім – “Керч”. Про це свідчить те, що у звітах ВО “Заграва”, наприклад, від 14 жовтня окремо поданий “Керч” разом із районном “Пекло”, де під першим розумівся Деражненський р-н Рівненської обл. Зокрема, відомі чотири документи господарських референтур із Городницького р-ну “Керч” за період 9–14 вересня 1943 р. У “Наказі заступника господарського референта «Комара» Городницького району «Керч» про надання статистичних даних” від 9 вересня вимагалось протягом двох днів надіслати їх до районного господарчого відділу, де необхідно зазначити загальну кількість працівників, кількість підприємств, кількість працівників на кожному з них, вид виробленої продукції. Також відомі три накази господарчого референта “Сковороди” від 14 вересня 1943 р.: 1) про надсилання до 16 вересня 1943 р. всього верхнього одягу, який перебував на складах, магазинах до господарчого референта району “Керч”; 2) про збір меду до 20 вересня 1943 р.; 3) про сезонну стрижку овець та передачі шерсті до “районної господарки жіноцтва”⁹⁷.

Як зазначалося, комендантом району “Пекло” був “Генералов”, однак насправді він виявився радянським агентом. Про заслання його в лави націоналістичного підпілля повідомляв 12 травня 1943 р. О. Сабуров начальникові УШПР Т. Строкачу, де “Генералова” називав “Волковим”, який до того був у партизанському з’єднанні І. Шитова⁹⁸. Радянський агент зв’язався в червні 1943 р. із керівниками

⁹⁰ Літопис УПА. Нова серія... – С. 283.

⁹¹ Літопис Української Повстанської Армії. Серія “Бібліотека”. – Торонто; Львів: В-во “Літопис УПА”, 2006. – Т. 7: Володимир Ковальчук. Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941–1944 рр.). – С. 73.

⁹² Літопис УПА. Нова серія. – Т. 11 ... – С. 292.

⁹³ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2 ... – С. 293.

⁹⁴ Там само. – С. 294.

⁹⁵ Там само. – С. 278.

⁹⁶ Там само. – С. 280.

⁹⁷ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 11 ... – С. 490–492.

⁹⁸ *Сергійчук В.* Тавруючи визвольний прапор. Діяльність агентури та спецбоїв НКВС–НКДБ під виглядом ОУН–УПА / В. Сергійчук. – Київ: ЗАТ Віпод, 2006. – С. 20.

Костопільського надрайону “Долина” “Шаула”, “Волна”, “Дажд”, одержав від них кредит довіри, прізвисько “Генералов” і був зобов’язаний створити районний провід у с. Червона Воля⁹⁹. Очевидно, що він мав у лавах УПА, крім “Генералов”, ще псевдо “Дажд” (“Дажь”, “Дожд”), оскільки саме під останнім у повстанських документах називався командант району “Пекло”¹⁰⁰.

Район “Пекло”, очевидно, не мав поділу на кущі, а лише на станиці¹⁰¹. З повстанських документів дізнаємося, що станиці упівців були в с. Бронниця, Городниця, Оsoж (с. Осова), Борове¹⁰², Михіївка, Новозелене, а також на хуторі Чорне¹⁰³. У “Доповіді Кам’янець-Подільського підпільного обкому компартії до ЦК КП(б)У і УШПР про кам’янець-подільських партизанів” не пізніше 1 серпня 1943 р. бачимо, що партизани із з’єднання С. Олексенка також “влилися” в лави українських повстанців на території Городницького р-ну. Так, командир одного з підрозділів УПА, що перебував у с. Бронниця, надіслав повідомлення до приятеля, який проживав у с. Новосілка (в документі – “Н.”) і був резидентом кам’янець-подільських партизанів. Націоналісти призначили останнього районним провідником й почали вимагати від нього проведення роботи, вербування людей до УПА, яких надало з’єднання С. Олексенка. Ці секоти побували на курсах в УПА¹⁰⁴. Отже, створенням району “Пекло” займалися партизанські з’єднання С. Олексенка та І. Шитова. До того ж, як бачимо, радянська агентура перебувала лише у двох селах, в одному з яких перебувала ексекутива району “Пекло”. Очевидно, секоти лише контролювали діяльність повстанських станиць, бо про масові “чистки” націоналістів у 1943 р. на Новоград-Волинщині немає документальних свідчень. Окрім того, відбувалося чимало сутичок між упівцями та “червоними” партизанами на терені району “Пекло”, про що повідомляли звіти Служби безпеки (СБ) сусідніх проводів УПА. Зокрема восени 1943 р. вони відбувалися в с. Луциця¹⁰⁵, Устя¹⁰⁶, Городниця¹⁰⁷, а також у грудні – Франкнопіль¹⁰⁸ та Устя¹⁰⁹. Також про сутички повідомляють радянські документи: в серпні 1943 р. радянська підпільна група с. Пилиповичі захопила в полон шість зв’язкових-бандерівців, яких передали до партизанського загону ім. Чапаєва, де їх стратили¹¹⁰. О. Сабуров згадував, що 9 жовтня, під час руху його загону зі створеного “червоними” партизанами аеродрому в Білорусії до місця дислокації партизанського з’єднання в Городницькому р-ні, два рази мав сутички з упівцями.

⁹⁹ Сергійчук В. Радянські партизани проти ОУН–УПА / В. Сергійчук. – Київ: Українська видавнича спілка, 2000. – С. 20.

¹⁰⁰ Ковальчук В. Від підпілля ОУН до запілля УПА: еволюція оунівської мережі на північно-західних українських землях / В. Ковальчук // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Київ; Нью-Йорк: М.П.Коць, 2004. – Вип. 8/9. – Т. 11/12. – С. 400.

¹⁰¹ Там само. – С. 403.

¹⁰² Сергійчук В. Український здвиг: Волинь ... – С. 77.

¹⁰³ Літопис УПА. Нова серія. – Київ; Торонто: Літопис УПА, 1995. – Т. 1: Видання Головного Командування УПА / [ред. рада: П. Сохань, Є. Штендера та ін.]. – С. 114.

¹⁰⁴ ОУН і УПА в 1943 році ... – С. 200.

¹⁰⁵ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2 ... – С. 271.

¹⁰⁶ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 11 ... – С. 468.

¹⁰⁷ Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто: В-во “Літопис УПА”, 1977. – Т. 2: Волинь та Полісся. Німецька окупація / [ред. кол.: Є. Штендера, П. Потічний]. – С. 144.

¹⁰⁸ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 11 ... – С. 406.

¹⁰⁹ Там само. – С. 410.

¹¹⁰ ДАЖО. – Ф. П.-1376. – Оп. 1. – Спр. 102. – Арк. 29.

17 листопада командир 1-го Молдавського партизанського з'єднання В. Андрєєв зазначав, що в лісових масивах Городницького р-ну перебуває бандерівське збройне формування чисельністю до 500-700 осіб¹¹¹. 12 грудня командир радянського диверсійного загону “Переможці” Д. Медведєв повідомляв, що сотні УПА під керівництвом “Верещаки”, “Вояка” вийшли в район м. Новоград-Волинського¹¹².

Крім того, у другій половині 1943 р. відбувалися бої між повстанцями та підрозділами Вермахту на терені району “Пекло”. Один із них відбувся 15 жовтня біля с. Могилівка (тепер с. Вересівка)¹¹³. Під час рейду на схід Житомирщини курінь “Квартиренка” поблизу Городниці напав на німецький бункер¹¹⁴. У “Деннику” коменданта Костопільського надрайону “Долина” знаходимо інформацію, що 8 вересня українські повстанці здійснили диверсію поблизу с. Лучиця, підірвавши німецьку вантажну машину¹¹⁵.

Отже, з початку німецької окупації на Новоград-Волинщині за допомогою похідних груп ОУН(б) утворилися три районні управління: Звягельське, Ярунське, Городницьке. Проте це не дало можливості повстанцям у роки німецько-радянської війни встановити тут повноцінний військово-адміністративний контроль. Їхня діяльність відобразилась у здійсненні локальних рейдів і диверсій. Друга половина 1943 р. стала часом найбільшої активізації повстансько-визвольного руху. Разом із цим у цей час між упівцями та радянськими партизанами відбувалася безкомпромісна боротьба за вплив над тереном.

Andriy Sukhykh. The underground insurgency movement in Novohrad-Volynskyi district (1941–1943)

The article elaborates on activities of the OUN marching groups in the Novohrad-Volynskyi district in 1941. It presents information about activities of Gorodnytska, Yaruska, and Zvyagelska district administrations. The article analyses results of insurrectionists' raids in 1943. It evaluates activities of the military district “Peklo” (Hell). It examines insurrectionists' struggle with the Soviet partisans and German occupiers in Novohrad-Volynskyi district.

Key words: the marching groups, OUN, UPA, insurrectionists, raid, district “Peklo”, Novohrad-Volynskyi district.

Андрей Сухих. Повстанческо-подпольное движение на Новоград-Волинщине (1941–1943)

Отражена деятельность походных групп ОУН на Новоград-Волинщине в 1941 г. Представлены сведения о функционировании Городницкой, Ярунской, Звягельской районных управ. Проанализированы результаты повстанческих рейдов в 1943 г. Дана оценка деятельности военного района “Пекло”. Описано противостояние повстанцев с советскими партизанами и немецкими оккупантами на Новоград-Волинщине.

Ключевые слова: походные группы ОУН, УПА, повстанцы, рейд, район “Пекло”, Новоград-Волинщина.

¹¹¹ *Сергійчук В.* ОУН–УПА в роки війни ... – С. 113–114.

¹¹² *Його ж.* Радянські партизани проти ОУН–УПА ... – С. 35.

¹¹³ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 1 ... – С. 112–113.

¹¹⁴ *Денищук О.* Назв. праця. – С. 167.

¹¹⁵ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 11 ... – С. 345.